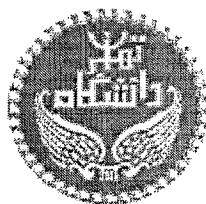

١٠٠٧٨٢

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

موضوع:

حضور نظامی آمریکا در جمهوری آذربایجان و امنیت ملی

جمهوری اسلامی ایران

استاد راهنما:

آقای دکتر هادی سمتی

استاد مشاور:

آقای دکتر عبدا... رمضان زاده

نگارش:

رضا فیروزی

۱۳۸۷ / ۷ / ۲۵

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته مطالعات منطقه ای

(گرایش آسیای مرکزی و قفقاز)

اردیبهشت ۱۳۸۷

۱۰۵۷۵۴

جمهوری اسلامی ایران
دانشگاه تهران

شماره _____
تاریخ _____
موضوع _____

اداره کل تحصیلات تکمیلی

باسمه تعالی

تعهد نامه اصالت اثر

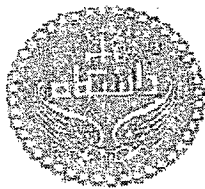
اینجانب ^{رضا بیستونگر} متعهد می شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه / رساله حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این پژوهش از آنها استفاده شده است، مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مأخذ ذکر گردیده است. این پایان نامه / رساله قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است. در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه از اعتبار ساقط خواهد شد. کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به پردیس / دانشکده / مرکز دانشگاه تهران می باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو

امضاء

آدرس : خیابان انقلاب اول خیابان فخر رازی - پلاک ۵ کد پستی : ۱۳۰۴۵/۵۶۸

تلفن : ۶۴۹۷۳۱۴

دانشکده حقوق و علوم سیاسی
گروه آموزشی مطالعات منطقه ای
گواهی دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

هیات داوران پایان نامه کارشناسی ارشد: رضا فیروزی

گرایش:

در رشته: مطالعات منطقه ای

با عنوان: حضور نظامی آمریکا در جمهوری آذربایجان و امنیت ملی ایران

را در تاریخ: ۱۳۸۷/۴/۸

به عدد	به حروف
۱۷/۵	هفده و پنجم

با نمره نهایی:

ارزیابی نمود.

با درجه

ردیف	مشخصات هیات داوران	نام و نام خانوادگی	مرتبۀ دانشگاهی	دانشگاه یا موسسه	امضاء
۱	استاد راهنما استاد راهنمای دوم (حسب مورد):	دکتر محمدهادی سمتی	استاد یار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۲	استاد مشاور	دکتر عبدالله رمضان زاده	استاد یار	"	
۳	استاد داور (یا استاد مشاور دوم)	دکتر سعیده لطفیان	دانشیار	"	
۴	استاد مدعو	دکتر سیدجلال دهقانی فیروزآبادی	دانشیار	دانشگاه علامه طباطبائی	
۵	نماینده کمیته تحصیلات تکمیلی گروه آموزشی:	دکتر الهه کولایی	استاد	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	

تذکر: این برگه پس از تکمیل هیات داوران در نخستین صفحه پایان نامه درج می گردد.

من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق

با تشکر و سپاس از تمام اساتید محترم و بزرگواری که در طول دوره کارشناسی ارشد مرهون تلاش ها و فعالیت ارزشمند علمی ایشان بودم

به ویژه تقدیر و تشکر از اساتید گرامی

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر هادی سمتی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر عبدالله رمضانزاده

و اساتید داور:

سرکار خانم سعیده لطفیان و جناب آقای سید جلال دهقانی فیروزآبادی.

تقدیم به:

پدرم که فداکارترین است

و

مادرم که صبورترین است ...

چکیده

از زمان تشکیل دولت ملی در ایران، همواره یکی از دغدغه های فکری نظام های سیاسی ایران تهدیداتی بوده که از حوزه قفقاز جنوبی، دریای خزر و آسیای مرکزی علیه حاکمیت و تمامیت ارضی کشور صورت گرفته است. در این میان جمهوری آذربایجان از نظر ژئوپلیتیکی، امنیتی و اقتصادی بیشترین تأثیر را بر منافع و امنیت ملی ایران دارد. همچنین این جمهوری اختلافات متعددی با جمهوری اسلامی ایران دارد.

فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، مناطق جدید امنیتی را به وجود آورد. خلاء ایجاد شده در حوزه دریای خزر موجب شد تا ایالات متحده به تدریج وارد حوزه نفوذ روسیه شود. از زمان فروپاشی شوروی تا ۲۰۰۱ سمت گیری سیاست خارجی آمریکا نیز در این منطقه دچار تغییر و تحول شد. حادثه ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ و مبارزه با تروریسم، فضایی را به وجود آورد که حضور نظامی آمریکا در این منطقه را به دنبال داشت که در این میان همکاری روسیه با آمریکا بعد از ۱۱ سپتامبر و چراغ سبز این کشور به آمریکا برای حضور نظامی در این منطقه بی تأثیر نبود.

اعلام محور شرارت بودن ایران از طرف جورج بوش و حضور نظامی آمریکا در کنار مرزهای شمالی ایران، باعث شده است تا روند جدیدی در حوزه امنیتی شمال کشورمان صورت گیرد که در صورت ادامه این روند و گسترش آن، منافع و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران به مراتب پیش از گذشته مورد تهدید قرار خواهد گرفت.

در این پایان نامه، پس از تشریح حضور نظامی آمریکا و ناتو در جمهوری آذربایجان، سعی شده است تا آثار و پیامدهای ناشی از تداوم روند گسترش حضور نظامی آمریکا در جمهوری آذربایجان بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد و به این پرسش پاسخ دهد که چرا بعد از فروپاشی شوروی و بویژه بعد از ۱۱ سپتامبر احساس خطر تهدید خارجی از ناحیه قفقاز و جمهوری آذربایجان در محافل زمامداران ایران فزونی یافته است و این احساس تهدید چه ابعادی از امنیت ملی ایران را تهدید می کند.

واژگان کلیدی: امنیت ملی، یازده سپتامبر، حضور نظامی آمریکا، قفقاز جنوبی، جمهوری آذربایجان،

جمهوری اسلامی ایران

فصل اول: مقدمه و چارچوب نظری

۲	بیان مسأله
۴	بررسی ادبیات موجود
۹	هدف پژوهش
۹	متغیر پژوهش
۱۰	فرضیه پژوهش
۱۰	روش آزمون فرضیه پژوهش
۱۱	تعریف مفاهیم اصلی
۱۲	شاخص های حضور نظامی آمریکا در جمهوری آذربایجان
۱۳	شاخص های امنیت ملی ایران
۱۵	محدود زمانی و مکانی
۱۵	سازماندهی پژوهش
۱۶	چارچوب نظری
۱۷	تعریف مفهوم امنیت ملی
۲۰	ویژگیهای امنیت ملی
۲۰	الف- نسبی بودن امنیت ملی
۲۱	ب- ذهنی بودن امنیت ملی
۲۲	ابعاد نرم افزاری و سخت افزاری امنیت
۲۳	جنبه های داخلی و خارجی امنیت
۲۴	ابعاد امنیت ملی
۲۴	- امنیت نظامی
۲۶	- امنیت اقتصادی
۲۸	- امنیت سیاسی و فرهنگی
۳۰	- امنیت زیست محیطی
۳۲	رویکردهای مختلف به امنیت ملی
۳۲	الف. رویکردهای سنتی
۳۲	- رئالیسم
۳۶	- آرمانگرایی
۳۸	ب. رویکردهای مدرن

- ۳۸ - نوکارکردگرایی
- ۴۱ - نو واقعگرایی
- ۴۲ - نهاد گرایی لیبرال
- ۴۳ - واقع گرایی نوکلاسیک
- ۴۴ ج. رویکردهای پسامدرن
- ۴۵ - مطالعات امنیتی سازه انگاران
- ۴۶ - مکتب کپنهاک

فصل دوم: ۱۱ سپتامبر و سیاست خارجی آمریکا

- ۵۱ ۱۱ سپتامبر و سیاست خارجی آمریکا
- ۵۴ تأثیر و پیامدهای امنیتی این حملات بر رویکرد و رفتار آمریکا
- ۵۵ حادثه ۱۱ سپتامبر و شکل دادن به استراتژی آمریکا
- ۵۸ اعلان جنگ علیه تروریسم و حمله به افغانستان
- ۵۹ حمله به عراق
- ۶۰ تفسیر گسترده از تروریسم
- ۶۱ پیوند میان تروریسم و سلاحهای کشتار جمعی و دول یاغی
- ۶۴ مطرح کردن دفاع پیشدستانه
- ۶۸ حضور نظامی در مناطق استراتژیک

فصل سوم: محورهای فعالیت آمریکا در قفقاز پیش از ۱۱ سپتامبر

- ۷۲ حضور آمریکا در قفقاز
- ۷۵ ابعاد سیاست خارجی آمریکا در قفقاز
- ۷۵ - کمک های اقتصادی با دلایل خاص
- ۷۹ - جلوگیری از اسلام سیاسی رادیکال ضدغربی
- ۸۲ - ارائه الگو برای جمهوری های منطقه
- ۸۴ - مسأله تکثیر سلاحهای هسته ای و کشتار جمعی
- ۸۸ - جلوگیری و مهارت قدرت روسیه
- ۸۹ - مهار جمهوری اسلامی ایران
- ۹۱ - تقویت حضور و نفوذ اسرائیل
- ۹۴ - استفاده از منابع طبیعی و بویژه منابع انرژی این کشورها
- ۹۸ - انتقال نفت و گاز دریای خزر

فصل چهارم: حضور نظامی آمریکا در قفقاز و جمهوری

آذربایجان

- ۱۰۶ یازده سپتامبر و حضور نظامی آمریکا در قفقاز و جمهوری آذربایجان
- ۱۱۱ حادثه ۱۱ سپتامبر و روسیه
- ۱۱۸ گسترش ناتو به شرق
- ۱۲۰ آمریکا یک منبع استعداد درونی برای تعریف مجدد ناتو
- ۱۲۲ شورای همکاری آتلانتیک شمالی
- ۱۲۳ مشارکت برای صلح
- ۱۲۵ طرح های عملیاتی عضویت
- ۱۲۷ اهداف ناتو در قفقاز
- ۱۲۹ عوامل مؤثر در حضور ناتو در قفقاز
- ۱۳۱ یازده سپتامبر و ناتو
- ۱۳۷ ناتو و گرجستان
- ۱۴۲ ناتو و ارمنستان
- ۱۴۴ ناتو و آذربایجان
- ۱۵۲ حضور نظامی آمریکا در جمهوری آذربایجان
- ۱۷۱ حمایت آمریکا از پیمان ترابوزان
- ۱۷۲ حمایت آمریکا از پیمان گوام

فصل پنجم: نگاه آذربایجان و ایران نسبت به یکدیگر و اختلافات

موجود میان آنها

- ۱۷۷ نگاه ایران و آذربایجان نسبت به یکدیگر
- ۱۷۹ موارد اختلافات میان جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان
- ۱۷۹ - تعیین رژیم حقوقی دریای خزر
- ۱۸۲ - اختلافات قومی
- ۱۸۵ - سیاست نفتی آذربایجان
- ۱۸۷ - مسأله بحران قره باغ و رابطه ایران و ارمنستان
- ۱۹۱ - رابطه آذربایجان با آمریکا و اسرائیل
- ۱۹۷ - علایق ایران در قفقاز و جمهوری آذربایجان

فصل ششم: تأثیر حضور نظامی آمریکا بر امنیت ملی ایران

۲۰۳	ایران و تهدیدات ناشی از حضور نظامی آمریکا در آذربایجان
۲۰۳	۱- تهدیدات سیاسی و فرهنگی
۲۰۳	الف. انزوای ژئوپلیتیک ایران
۲۰۳	- مخالفت با عدم عبور لوله های نفتی از ایران
۲۰۶	- بحران قره باغ و حمایت آمریکا از طرح هایی به ضرر ایران
۲۰۷	- بریدن پیوند فیزیکی ایران به روسیه
۲۰۸	ب. ورود ایالات متحده به روشن شدن چالش رژیم حقوقی دریای خزر و متضرر شدن ایران
۲۱۳	ج. کنار گذاشتن ایران از مجموعه امنیت منطقه ای
۲۱۴	د. افزایش قدرت مانور و چانه زنی آذربایجان در مقابل ایران
۲۱۵	ذ. هموار شدن زمینه های گسترش نفوذ فرهنگی و اطلاعاتی آمریکا
۲۱۶	ر. تهدید الگوی جمهوری اسلامی و تبلیغ الگوی ترکیه
۲۱۸	ز. ترویج و تثبیت شاخص های فرهنگی غرب
۲۱۹	ه. مخدوش نمودن مؤلفه های ساختاری نظام، به ویژه از لحاظ قومی
۲۲۰	۲- تهدید اقتصادی
۲۲۰	- مخالفت با ترانزیت نفت از طریق ایران
۲۲۳	- مخالفت با حضور شرکتهای نفتی ایران در نفت حوزه خزر
۲۲۴	- کاهش توجه به دولت به بعد اقتصادی
۲۲۴	- تهدید منافع تجاری ایران
۲۲۵	- تضعیف اوپک
۲۲۶	۳. تهدید امنیت زیست محیطی
۲۲۹	۴. تهدید امنیت نظامی
۲۲۹	- حمله به ایران با استفاده از آذربایجان
۲۳۵	- تکمیل محاصره دریای خزر
۲۳۶	- نظامی کردن دریای خزر
۲۳۹	- استفاده آمریکا از اختلافات ایران و آذربایجان و بهانه برای تهدید ایران
۲۴۱	نتیجه گیری
۲۵۱	فهرست منابع

فصل اول

مقدمه و چارچوب نظری

بیان مسأله

تلاش برای تأمین امنیت ملی و یا گسترش دامنه ی آن یکی از مهمترین هدف‌های کشورها در عرصه ی روابط بین‌الملل است. کوشش برای بالا بردن حد امنیت ملی یکی از مهمترین نگرانی‌های دولت‌ها و یکی از پایه‌های سیاست خارجی آنهاست. برقراری مناسبات سیاسی - اقتصادی، تقویت توان نظامی - دفاعی، جستجوی متحد، بستن پیمان‌های نظامی و همراهی با نظام امنیت جمعی همه برای نیل به چنین هدفی است.

جمهوری اسلامی ایران نیز همانند سایر واحدهای سیاسی دیگر به دنبال تأمین امنیت ملی خود است. ایران به لحاظ منزلت استراتژیک که دارد، دارای وجوه و ابعاد مختلفی از امنیت است و همواره امنیت آن را عوامل مختلف تهدید کرده است. در یک قضیه کلی می‌توان تهدیدات امنیتی علیه ایران را با توجه به خاستگاه آنها به دو دسته تقسیم کرد.

الف : تهدیدات با منشأ داخلی

ب : تهدیدات خارجی

از جمله تهدیداتی که منشأ داخلی دارند می‌توان به این موارد اشاره کرد : عقب‌ماندگی اقتصادی، علمی و تکنولوژیکی، تهدیدات زیست‌محیطی، رشد ناموزون و خطرناک جمعیت، وجود شکاف‌های قومی، قبیله‌ای و مذهبی که این موارد در طول دویست سال گذشته انقلاب‌ها، شورش‌ها و کودتای مختلفی را در ایران سبب شده است. منابع داخلی ناامنی از دو جهت بسیار مهم هستند : اول از جهت تهدید بقای نظام و بی‌ثباتی سیاسی و دوم از جهت اینکه ناامنی داخلی، زمینه مناسبی برای تجاوزات خارجی می‌باشد که از جمله این مورد تجاوز عراق به ایران، پس از پیروزی انقلاب اسلامی می‌باشد و به نظر می‌رسد که بین ناآرامی‌های داخلی و تجاوزهای خارجی پیوند نزدیکی وجود داشته باشد. که مثال دیگر، روسیه با بهره‌برداری از ضعف اقتصادی، سیاسی و نظامی دوره قاجار توانست بخش اعظم مساحت ایران را که از مناطق حساس ایران به شمار می‌رفتند را تجزیه کند. در مورد تهدیدات خارجی نیز از لحاظ تاریخی، ایران بارها از شمال و جنوب و از شرق مورد تجاوز قرار گرفته است. حمله اسکندر و مسلمانان به ایران قبل از مسلمان شدن مردم ایران و حملات مغولان در

سده‌های میانه پس از اسلام و همچنین حمله اشرف افغان و انقراض سلسله رو به زوال صفوی، تجزیه بخش‌هایی از ایران به دست روس و انگلیس و تصرف ایران در جنگ‌های جهانی اول و دوم و سرانجام حمله عراق به ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی، همگی حاکی از روند مداوم تهدیدهای امنیتی خارجی بر ضد ایران است. در مورد تهدیدات خارجی می‌شود به دو قسمت تقسیم‌پذیر در بخش منطقه‌ای و بین‌المللی اشاره کرد؛ در سطح منطقه‌ای در سطح کشورهای جهان سوم تمایل بسیار بالایی نسبت به درگیری و کشمکش بین‌الدولی وجود دارد و در سطح بین‌المللی نیز شاهد تهدیدات عمده‌ای بر ضد امنیت ملی جمهوری اسلامی هستیم البته این سطوح رابطه‌ای دوسویه دارند و در بسیاری از مواقع، سطح منطقه‌ای به شدت از سطح بین‌المللی متأثر می‌باشد. با این حال مسائل منحصرأ منطقه‌ای نیز وجود دارد که منابع بین‌المللی بر آن دامن می‌زنند (اختلافات میان کشورهای منطقه).^۱

فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و استقلال جمهوری‌های تشکیل‌دهنده آن موجب تغییرات ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی ویژه‌ای در مرزهای شمالی ایران گردید و محیط امنیتی جدیدی را برای جمهوری اسلامی ایران به وجود آورد. از نتایج مثبت فروپاشی شوروی، رفع منبع تهدید عمده در ضلع شمالی ایران و متقابلاً افزایش ضریب امنیت ایمنی آن بود. روسیه تزاری و شوروی در دو قرن گذشته همیشه موجودیت و سرزمین‌های ایران را تهدید کرده است؛ جنگ‌های ایران و روس قراردادهای تحمیلی گلستان و ترکمانچای و آخال که منجر به جدایی سرزمین‌های ایران در قفقاز و آسیای مرکزی شد و نیز تجاوز نظامی روس‌ها در جنگ جهانی اول و دوم و حضور آنها در آذربایجان و بخش‌های شمالی کشور پس از جنگ جهانی دوم و طرح‌های حمله به ایران و دسترسی به آب‌های گرم خلیج فارس و اقیانوس هند در دوره جنگ سرد، همگی مبین وجود تهدید مستمر و بلند مدت ایران از سمت شمال آن می‌باشد که موجبات نگرانی ایران را فراهم کرده بود. اما فروپاشی شوروی درست است که تهدید سابق نسبت به ایران را ناشی از همسایه قدرتمند از بین برد، اما بعد از فروپاشی مجموعه‌ای رها شده و گریزان از سلطه روسیه، فاقد تجربه کشورداری و نیازمند به ارتباط با سیستم جهانی در شمال مرزهای ایران ظاهر شدند که با توجه به خلاء ژئوپلیتیکی این منطقه قدرت‌های منطقه‌ای و پیرامونی، به همراه

۱. مقصود، رنجبر، ملاحظات امنیتی در سیاست خارجی ج. ۱. ایران (تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی ۱۳۷۸)، ص ۱۳۱.

قدرت‌های جهانی و مداخله‌گر روابط جدیدی را با عناصر رها شده آسیای مرکزی و قفقاز باعث گردیدند. در حالی که بیشترین فرصت برای ایران فراهم شده بود، ولی به دلایل مختلف ایران نتوانست از آن بهره‌برداری کند. فشار رقبا بویژه آمریکا، اسرائیل و همچنین رقبای منطقه‌ای نظیر ترکیه و پاکستان و عربستان سعودی از یک سو و از سوی دیگر طرز عمل جمهوری اسلامی ایران و عدم درک صحیح از مسائل منطقه و کیفیت دیپلماسی ایران به عنوان عواملی درونی باعث شد که ایران نتواند از فرصت ایجاد شده بهره‌برداری کند و متقابلاً الگوی پیچیده‌ای از روابط حضور و نفوذ مجموعه بازیگران منطقه‌ای حاشیه‌ای و جهانی در آسیای مرکزی و قفقاز پدیدار شد که اولاً سعی بر حذف ایران و یا محدودسازی نقش و حضور آن در منطقه دارد و ثانیاً منابع تهدید جدیدی را برای ایران پرورش می‌دهد. در این میان آمریکا با کمک عوامل منطقه‌ای نظیر ترکیه، عربستان و اسرائیل بیش از همه سعی در کنترل منطقه و اعمال فشار علیه ایران را دارد.^۱

مطالب فوق نشان می‌دهد که برغم فروپاشی اتحاد شوروی و حذف خطر بالقوه و قوی و نزدیک ایران، احساس تهدید خطر نسبت به گذشته نه‌تنها، کاهش نیافته بلکه زمامداران جمهوری اسلامی ایران خطر بیشتری را هم احساس می‌کنند و بدین ترتیب این پرسش مطرح می‌شود که چرا بعد از فروپاشی شوروی و بویژه بعد از ۱۱ سپتامبر احساس خطر تهدید خارجی از ناحیه قفقاز و جمهوری آذربایجان در محافل زمامداران ایران فزونی یافته است و این احساس تهدید، چه ابعادی از امنیت ایران را تهدید می‌کند.

بررسی ادبیات موجود

فریدون برکشلی طی مقاله «روابط ایران و همسایگان شمالی» فروپاشی شوروی و تأثیر آن بر سیاست خارجی ایران را مورد بررسی قرار داده است. ایشان می‌نویسد که از جنبه‌های امنیتی سقوط شوروی سیاست خارجی ایران را با همسایگان شمالی دگرگون ساخت. وی معتقد است که اکنون ایران می‌تواند روابط سیاسی، اقتصادی، امنیتی خود را با همسایگان شمالی خود توسعه دهد. نویسنده مقاله، حضور آمریکا در کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز را بی‌تأثیر می‌داند؛

۱. محمدرضا حافظ‌نیا، و ژئوپولیتیک ایران در جهان پس از جنگ سرد، فرصت‌ها و چالش‌ها، مجموعه مقالات همایش جغرافیا، کاربردهای دفاعی و امنیتی، پژوهشکده علوم دفاعی، ۱۳۷۹، ص ۱۶۰، تهران، دانشگاه امام حسین (ع).

چرا که قرابت فرهنگی و دوری از ایران زمینه همکاری بالنسبه مناسبی را فراهم می‌کند و هنگامی که فرضیه خطرناک بودن آمریکا در منطقه به عنوان یک کشور توسعه‌طلب رد شود تحقق اهداف سیاست خارجی ایران در منطقه فارغ از عزم واشنگتن قابل حصول خواهد بود. اما در عمل می‌بینیم که سیاست‌های ضد ایرانی آمریکا در این کشور ثمر داده و قراردادهای همکاری که بین ایران و این جمهوری‌ها منعقد شده، به خاطر فشار آمریکا فسخ شده که نظیر حذف ایران از کنسرسیوم نفتی آذربایجان بود.^۱

مقاله بعدی «چالش‌ها و بایسته‌های تحرک جمهوری اسلامی ایران در آسیای مرکزی و قفقاز» نوشته قدیر نصیری مشگینی است. این مقاله موانع موجود برای سیاست فعال ایران در منطقه را سیاست مهار ایران توسط آمریکا، رقابت تنش‌آمیز ترکیه، روسیه و پاکستان با ایران، منازعات قومی، میزان توانایی و قدرت بالفعل جمهوری اسلامی ایران و مشکلات داخلی جمهوری‌ها می‌داند. ایشان سیاست آمریکا را در این جمهوری‌ها به سه دسته تقسیم می‌کند ۱۹۹۴-۱۹۹۰ سیاست‌های کور ضد ایران، ۱۹۹۴-۱۹۹۶ را دوره مهار منسجم و منظم ایران، دوره سوم را لبخند در عین تهدید می‌نامد. ایشان تأکید بیشتری بر قوم‌گرایی و ناسیونالیسم افراطی دارد و آن را از مؤلفه‌های امنیت ملی می‌داند. ایشان کل منطقه را بررسی کرده و با توجه به اینکه پژوهش حاضر به طور اخص به حضور نظامی آمریکا و رابطه آن با جمهوری آذربایجان می‌پردازد و نوشته مشگینی بیشتر به بررسی قبل از ۱۱ سپتامبر می‌پردازد و در حالی که پژوهش حاضر به بعد از ۱۱ سپتامبر می‌پردازد و آقای مشگینی اشاره به حضور اسرائیل و ناتو در آذربایجان اشاره‌ای نکرده است.^۲

مقاله «سیاست‌های نفتی در قفقاز» نوشته قاسم ملکی به اهمیت تعیین‌کننده نفت در مناسبات جمهوری آذربایجان می‌پردازد. در بخشی از این مقاله به اهمیت قفقاز در سیاست خارجی آمریکا می‌پردازد و اشاره می‌کند که آمریکا با بحران قره‌باغ حضور خود را در جمهوری آذربایجان تشدید نمود و بعد از آن هم در پی کسب منافع بیشتر در این کشور است و هم اکنون هم آمریکا بیشترین سهام را در کنسرسیوم نفت آذربایجان دارد و با حمایت از خط لوله باکو - جیهان دست ایران

۱. فریدون برکشلی، «روابط ایران و همسایگان شمالی» سیاست خارجی، سال سوم، شماره ۲۵، (۱۳۷۸) ص ۱۱۴-۱۰۸.

۲. قدیر نصیری مشگینی، «چالش‌ها و بایسته‌های محرک جمهوری اسلامی ایران در آسیای مرکزی و قفقاز» مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۲۹، بهار ۱۳۷۹، ص ۷-۲۷.

را از منابع نفتی ایران کوتاه کرده است. این مقاله فقط به منابع نفتی آذربایجان اشاره دارد که حضور آمریکا چه تأثیری در این رابطه بین دو کشور گذاشته و به بقیه مسائل نگاه نکرده است و دیگر منافع و استراتژی آمریکا را به خوبی شرح نمی‌دهد و تأثیرات آن را بر امنیت ملی ایران نادیده گرفته است.^۱

فتح‌اله دهقان در کتابی با عنوان «بررسی نفت و گاز در حوزه دریای خزر و تأثیر آن بر امنیت ملی نظام جمهوری اسلامی» به بررسی تأثیرات منابع نفت و گاز حوزه خزر بر امنیت ملی ج.ا. ایران می‌پردازد. ایشان به این نکته اشاره می‌کند که عبور خطوط لوله نفتی از طریق ایران، ج.ا. ایران را از ضریب امنیتی بالا در منطقه برخوردار خواهد کرد و گره خوردن منافع کنسرسیوم‌های قدرتمند جهان سرمایه‌گذار در دریای خزر با ثبات امنیتی در ایران باعث یک امتیاز فوق‌العاده برای ج.ا. ایران خواهد بود. اما ایشان به این نکته اشاره می‌کند، که به رغم برخورداری ایران از امتیازات ویژه و بیان مزیت‌های مسیر ایران به شرکت‌های غربی موجب رحجان این مسیر بر مسیرهای دیگر نمی‌گردد، زیرا که علت طرح خط لوله باکو - جیحان ملاحظات سیاسی بوده و آمریکا کماکان اساسی‌ترین مانع حضور ایران در امر انتقال گاز نفت منطقه محسوب می‌شود. با توجه به این مورد عبور خطوط لوله از مسیر غیر از ایران ضعف موقعیت ژئوپولیتیک ایران و در نتیجه تأثیر منفی بر امنیت ملی ایران دارد. ایشان در این تحقیق فقط به بررسی عبور لوله‌های نفتی اشاره می‌کند و به بقیه موارد از جمله گسترش ناتو به شرق و حضور نظامی اسرائیل و حضور نظامی آمریکا توجهی ندارد و رابطه این موارد با امنیت ملی ایران در نظر نمی‌گیرد.^۲

در رساله‌ای که تحت عنوان «استقلال جمهوری آذربایجان و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران» که توسط یدالله جوانی نوشته شده است؛ ایشان به نقش آمریکا، اسرائیل و ترکیه در منطقه اشاره کرده است اما ایشان در این رساله تأکیدش بر استقلال جمهوری آذربایجان و مسأله قومی دو کشور است. ایشان مسائل قومی میان دو کشور ایران و آذربایجان را بررسی کرده و تأثیر آن را بر امنیت ملی کشورمان بررسی می‌کند و این گونه نتیجه‌گیری می‌کند که مسائل قومی بین دو

۱. قاسم ملکی، «سیاست‌های نفتی در قفقاز» آسیای مرکزی و قفقاز، سال ششم، شماره ۲۰، (۱۳۷۶) ص ۲۰-۳۲.

۲. فتح‌اله دهقان، بررسی نفت و گاز حوزه دریای خزر و تأثیر آن بر امنیت کشور و نظام جمهوری اسلامی (تهران: ناشر همکار جستجو، ۱۳۸۲).

کشور بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران تأثیر بسزایی دارد که این گونه مسائل بعد از به قدرت رسیدن ایلچی بیگ بیشتر مدنظر بوده است. بررسی ایشان در واقع به قبل از ۱۱ سپتامبر می‌پردازد و از منظر مسائل قومی و تأثیر آن بر امنیت ملی ایران به مسأله می‌پردازد.^۱

پایان‌نامه دیگر در این زمینه «آمریکا و روابط جمهوری اسلامی ایران و آذربایجان» است که نوشته رضا داد درویش است. این پایان‌نامه بیشتر به متغیرهای دخیل در عدم توسعه روابط میان ایران و جمهوری آذربایجان اشاره می‌کند که چه مسائلی باعث شده که روابط ایران و جمهوری آذربایجان که با توجه به نزدیکی‌هایی که دارند توسعه و بهبود نیابد. ایشان به رژیم حقوقی دریای خزر و اختلاف ایران و آذربایجان، مسأله قره‌باغ و ادعای ایفای نقش ایران، مسائل قومی بین دو کشور و حضور اسرائیل و ترکیه اشاره می‌کند که باعث شده که بعد از استقلال آذربایجان روابط بین این دو کشور بهبود نیابد و نقش اصلی در این عدم توسعه روابط را به سیاست‌های ایران‌ستیزی ایالات متحده در منطقه می‌دهد، که باعث شده که روابط دو کشور توسعه نیابد. این پایان‌نامه قبل از ۱۱ سپتامبر نوشته شد و کمتر به حضور نظامی ایالات متحده و حضور نظامی اسرائیل و گسترش ناتو اشاره شده و محدوده زمانی آن نیز از ۱۹۹۱ تا ۱۹۹۶ می‌باشد و با توجه به اشاره به حضور آمریکا و اسرائیل، به تبعات این حضور بر امنیت ملی ایران اشاره‌ای نشده است.^۲

کتاب «ژئوپولیتیک جدید ایران: از قزاقستان تا گرجستان» نوشته سیدعطا تقوی اصل است. این کتاب به بررسی تأثیرات امنیتی و اقتصادی کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز که بعد از فروپاشی شوروی باعث بوجود آمدن شرایط ژئوپولیتیکی جدید برای ایران شده است می‌پردازد. قبل از بیان این تأثیرات با نگاهی به اهم مشکلات و بحران‌هایی که این کشورها با آن مواجه هستند، می‌اندازد. و همچنین ظرفیت‌هایی که دارا هستند را متذکر می‌شود. در این کتاب فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و گشایش مرزهای جدید نه تنها حذف تهدید عمده نظامی و ایدئولوژیک است؛ بلکه آن فرصت‌های

۱. یدالله جوانی، «استقلال جمهوری آذربایجان و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران»، (پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، تاریخ ۱۳۷۳).

۲. رضا داد درویش، «آمریکا و روابط ج. ا. ایران و جمهوری آذربایجان»، پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، آبان ۱۳۷۶.

جدید و متنوعی را برای جمهوری اسلامی به وجود آورده است که دولت ایران می‌تواند روابط جدید سیاسی و حتی امنیتی با همسایگان خود برقرار نماید. بدین طریق موقعیت منطقه خود را بهبود بخشیده و به انزای بین‌المللی خود پایان دهد و به تقویت اقتصادی خود بپردازد. و نویسنده در این کتاب نیم‌نگاهی هم به استقلال جمهوری آذربایجان پرداخته و می‌نویسد که اگر هم تهدیدی از استقلال جمهوری آذربایجان برای جمهوری اسلامی داشته، ولی وسعت دامنه این تهدیدات به گونه‌ای نیست که بتواند در استقلال و تمامیت ارضی ایران تداخل کرده و آن را به خطر اندازد.^۱

کتاب «گسل‌های منازعه در آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی» نوشته اولگا آلیکور و تامس ساینه از مؤسسه تحقیقاتی رند، یکی دیگر از ادبیات موجود در این زمینه است. در این کتاب برآورد چند جانبه‌ای از انواع مهم گسله‌های درگیری که منجر به مناقشه شده‌اند آورده شده است. این کتاب ۹ فصل دارد و هر فصل آن به بررسی یک منبع مهم و بالقوه درگیری می‌پردازد. منازعات در درون این جمهوریها مانند منازعات و جنگ‌های داخلی تاجیکستان با جنبش اسلامی در ازبکستان و زمینه‌های منازعه در دره فرغانه بین اقوام مختلف ساکن در این دره را مورد بررسی قرار داده است. درگیری بین جمهوریها و از سوی دیگر در درون هر یک از جمهوریها وجود دارد که از معروفترین این منازعات می‌توان به بحرانهای قره‌باغ و اویستای جنوبی، آبخازیا و ... اشاره کرد که مورد بحث قرار گرفته است. از سوی دیگر پیوند بین این منازعات و منافع قدرتهای منطقه‌ای و بین‌المللی نیز بخشی از مباحث کتاب را تشکیل می‌دهد که اشاره دارد به اینکه منافع خارجی چه محرک درگیری باشد چه نباشد. بر گسترش بحران تأثیر می‌گذارند و در این حالت دخیل شدن بازیگران خارجی محتمل است و برآورد این کتاب حکایت از درگیری در این منطقه دارد که به احتمال به دخالت آمریکا پیش از پیش افزوده می‌شود.^۲

۱. سید عطا تقوی اصل، ژئوپلتیک جدید ایران: از قزاقستان تا گرجستان، تهران: وزارت امور خارجه، مرکز چاپ و انتشارات، ۱۳۷۹.

۲. اولگا، آلیکور، تامس ساینه، گسل‌های منازعه در آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی ترجمه محمود رضا گلشن پژوه و دیگران، تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر، انتشارات، ۱۳۸۲.

هدف پژوهش

هدف پژوهش حاضر آنست که با توجه به اینکه اکثر منابع نگاه به گذشته دارند و یا کمتر به طور مستقل به این موضوع پرداخته‌اند، موضوع حضور نظامی آمریکا در آذربایجان و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را مورد بررسی قرار دهد، پژوهش حاضر امیدوار است تا اندازه‌ای بر جبران ضعف‌ها و خلاءهای موجود در این رابطه بپردازد و در صدد جبران آن برآید.

متغیر دخیل

1- حضور نظامی ایالات متحده در جمهوری آذربایجان

قبل از ۱۱ سپتامبر حضور ایالات متحده در قفقاز و بخصوص آذربایجان با رویکردی اقتصادی و جهت کنترل انرژی منطقه همراه بود؛ اما پس از واقعه ۱۱ سپتامبر شرایط جدیدی بر منطقه حاکم شد و حضور نظامی آمریکا در جمهوری آذربایجان باعث تسلط رویکرد امنیتی و راهبردی در منطقه گردید و جمهوری آذربایجان نیز بلافاصله فضا و اراضی خود را در اختیار ایالات متحده گذاشت تا بر ضد تروریسم از خاک این کشور استفاده شود و بحث استقرار پایگاه‌های نظامی در خاک جمهوری آذربایجان نیز مطرح شد که این حضور آمریکا رابطه مستقیمی با امنیت ملی ایران دارد. چنانکه رینو هانریش سفیر آمریکا در آذربایجان ضمن تأکید بر ارتقاء سطح دو جانبه واشنگتن با باکو و تفلیس معتقد است: "درخواست آمریکا برای استقرار پایگاه‌های نظامی در جمهوری آذربایجان با هدف مبارزه با تروریسم انجام می‌شود، تروریسمی که یکی از محورهای آن یعنی ایران در مرزهای جنوبی آذربایجان و قفقاز قرار دارد."

بعد از حوادث ۱۱ سپتامبر ایالات متحده به نظامی‌گری در منطقه بیشتر دامن زده است و با توجه به اینکه سخنان رئیس جمهور آمریکا ایران در محور شرارت قرار دارد در بلند مدت حضور نظامی آمریکا در منطقه سایه‌ای از تهدید را بر فراز مرزهای شمالی ایجاد خواهد کرد. طی چند سال اخیر چند مانور نظامی در دریای مازندران و قفقاز به اجرا در آمده است که اگر ایران فکری بر این رفع تهدیدهای احتمالی آتی نداشته باشد، آسیب‌پذیر خواهد بود.